

СТРУКТУРНО-ФУНКЦІОНАЛЬНИЙ МЕТОД В ЕТНОЛОГІЇ: ДО ІСТОРІЇ ВПРОВАДЖЕННЯ

Олександр КУХАРЕНКО

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0001-5421-1004>

кандидат філологічних наук, доцент,

Харківська державна академія культури,

Бурсацький узвіз, 4, 61000, Харків, Україна,

e-mail: art-red@ukr.net

Oleksandr KUKHARENKO

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0001-5421-1004>

Candidate of Philological Sciences, Associate Professor,

Associate Professor Kharkiv State Academy of Culture,

4, Bursatsky Descent, 61000, Kharkiv, Ukraine,

e-mail: art-red@ukr.net

IMPLEMENTATION OF THE STRUCTURAL AND FUNCTIONAL RESEARCH METHODOLOGY IN ETHNOLOGY

The purpose of the article is to establish which structures should be considered the most characteristic and typical for the founders of structural-functional analysis in ethnology — K. Lévi-Strauss, A. Radcliffe-Brown, E. Leach, V. Turner, V. Propp. The relevance and scientific novelty of the topic lies in the fact that until now none of the numerous researchers of the school of functional structuralism has set himself a similar task. By the term «structure» the founders of the structural-functional method understood the orderly arrangement of elements or parts connected to each other in a much wider unity.

Having familiarized himself with almost all the main works of these scientists, the researcher singles out the main structure for each of them and demonstrates its functional capabilities. For Radcliffe-Brown, in the opinion of the author, the structure of the tribe and family relations between its members in one of the areas of Western Australia is fundamental. From the scientific heritage of Lévi-Strauss, the structure of the division into components of the ancient Greek myth about Oedipus stands out. Characteristic for Leach is the structure of «condensation», in which two interconnected functions give rise to a third one, usually based on symbols and metaphors. Thanks to this, the researcher was able to clearly reveal the nature of Australian totemism, which no scientist could do before or after. A structure characteristic of Turner is a diagram of the spatial symbolism of a certain ritual of one Central African tribe. As an example of Propp's structuralism, the division of a folk tale according to the functions of the actors is given, where each of the functions has a conventional designation, and as a result, we get the formula of the fairy tale plot.

The author of the article comes to the conclusion that the possibilities of the structural-functional method are far from existing and the specified method can be successfully used for the latest research in certain branches of ethnological science.

Keywords: ethnology, structuralism, structural-functional method, K. Lévi-Strauss, A. Radcliffe-Brown, E. Leach, V. Turner, V. Propp.

Метою статті є встановлення того, які саме структури слід вважати найхарактернішими й найтиповішими для основоположників структурно-функціонального аналізу в етнології — К. Леві-Строса, А. Редкліфа-Брауна, Е. Ліча, В. Тернера, В. Проппа.

Актуальність і наукова новизна теми полягає в тому, що досі жоден із численних дослідників школи функціонального структуралізму не ставив перед собою подібного завдання. Під терміном «структура» засновники структурно-функціонального методу розуміли упорядковане розташування елементів чи частин, поєднаних одна з іншою в значно ширшу єдність.

Знайомлячись практично з усіма основними працями вказаних учених, дослідник виділяє головну для кожного з них структуру та демонструє її функціональні можливості.

Автор статті доходить висновку, що можливості структурно-функціонального методу далеко не вичерпані й вказана методика може успішно використовуватися для новітніх досліджень в окремих галузях етнологічної науки.

Ключові слова: етнологія, структуралізм, структурно-функціональний метод, К. Леві-Строс, А. Редкліф-Браун, Е. Ліч, В. Тернер, В. Пропп.

Вступ. Зародження структуралізму, зокрема структурно-функціонального методу в наукових дослідженнях, сягає початку ХХ століття. Завдяки працям Ф. Соссюра в галузі лінгвістики виникла новітня на той час форма аналізу, що розглядала певну царину людської життєдіяльності як складну систему взаємопов'язаних частин, з яких утворюється структура й які функціонують поміж собою та з зовнішніми складовими інших структур. Швидко ця метода була використана для дослідження такими науками як літературознавство, соціологія, культурологія, психологія, зокрема психоаналіз. А в 50—60 рр. ХХ століття структуралізм утворив цілу школу в галузі етнологічних досліджень. Хоча, якщо бути точнішим, то дві школи — французьку й британську.

Щодо відмінних та спільних рис обох шкіл і представників цих шкіл написано безліч досліджень. Із них можна дізнатися, що структурно-функціональний підхід відкрив цілий пласт принципово нових якостей [1, с. 229], що різноманітні явища нашого світу — це всього лише модифікація єдиної моделі [2, с. 248]. Але жодне з цих досліджень наочно не демонструє, чим структуралізм А. Редкліфа-Брауна відрізняється від структуралізму В. Проппа та як конкретно виглядають структури та її функціональні особливості в К. Леві-Строса, Е. Ліча чи В. Тернера.

Метою статті є встановлення того, як розуміли структуралізм його основоположники в етнології та які структури слід уважати найхарактернішими, найтипівішими та основоположними для кожного з цих учених. Щоб здійснити таке непросте завдання, слід уважно познайомитися з багатою спадщиною видатних представників структурно-функціонального аналізу та вичленити структури, які наочно характеризують їхні наукові підходи до методології дослідження, а також продемонструвати, як ці структури «працюють» (тобто функціонують) та які функції виконують. Важливим питанням є виявлення можливості успішно використовувати структурно-функціональний метод на сучасному етапі розвитку етнологічної науки.

Основна частина. Структуралізм зародився як відповідь на методологічну кризу еволюціонізму. Один з основоположників функціоналізму в антропології Броніслав Малиновський мав позицію відмінну від колег. Він уважав, що культуру слід розглядати не з позиції її рис, як здійснювалося до нього,

а з точки зору інституцій. В основі його вчення знаходиться розуміння того, що в житті певного суспільства має існувати упорядкована структура, організація поєднаних частин, які формують єдине й гармонійне ціле [2, с. 76—77].

Головною функцією культури є задоволення біологічних і психологічних потреб людини, а будь-який компонент культури — релігія, магія, мистецтво — інструмент для задоволення цих потреб. Усі формулювання щодо базових потреб були створені значно пізніше послідовниками Малиновського й відбулося це вже після його смерті. Сам учений основними потребами вважав харчування, секс і фізичну безпеку [3, с. 145].

Малиновський у трактуванні культури схилявся до біологічної й психологічної природи людини, а Альфред Редкліф-Браун стояв на позиціях соціологізму. Завдяки цьому виникли протистояння та суперечка між двома вченими. Звичайно в ученні Малиновського присутні задатки структури, але для структурно-функціонального аналізу їх виявляється замало, тому методологія, використовувана ним та його послідовниками, невдовзі стала називається «функціоналізмом» [4, с. 320—323].

Під терміном «структура» Альфред Редкліф-Браун розумів «упорядковане розташування елементів чи частин, поєднаних одна з іншою в значно ширшу єдність» [1, с. 260]. Кінцевими складовими структури є люди, завдяки чому структура називається соціальною. Вони фігурують чи функціонують в цій структурі як дійові особи або персонажі. Сама ж структура являє собою впорядковану розстановку осіб у відношенні одна до одної [1, с. 261]. Найяскравішим прикладом використання структури у Редкліфа-Брауна, на нашу думку, є система, наведена вченим у праці «Метод у соціальній антропології», виданій у Чикаго 1958 року. Присвячена структура племенам одного з районів Західної Австралії. Місцевість ця поділена на кілька територій, за кожною з яких закріплене чоловіче населення. Таку соціальну групу, що належить певній території та є основоположною одиницею в усій структурі, вчений називає «кланом». Жінки, на відміну від чоловіків, виходячи заміж, переходять із одного клану до іншого та прикріплюються до нього. Група чоловіків з жінками й дітьми одного клану названа Редкліффом-Брауном «ордою». Орда поділяється на родини.

Кілька кланів, що мають спільну мову та схожі звичаї, складають плем'я. Особи, які належать до різних кланів і племен, можуть бути пов'язані між собою системою спорідненості та поділятися на ближніх і дальніх родичів. Родинні зв'язки поєднують кожного чоловіка з кланом його матері та тим, звідки він узяв собі дружину.

Таким чином, існує поділ суспільства на дві половини й поділ цей проходить крізь кілька племен. Тому кожен клан належить до однієї з половин, які можна позначити римськими цифрами *I, II*. Окрім цього, є ще один дихотомічний поділ суспільства на два чергові покоління, їх дослідник позначає *x* та *y*. І тепер ми маємо розподіл суспільства на чотири відділи або секції — *Ix, Iy, Iix, Iiy*. Ї

Це те, що стосується побудови структури, а тепер щодо функцій, які виконуються складовими структурами в середині неї. Згідно з законами племені, чоловік має право брати за дружину представницю лише однієї з чотирьох секцій, а саме тієї, до якої належить дочка брата його матері. Так чоловік з секції *Ix* мав шукати собі дружину в секції *Iy*. Іншим аспектом соціальної структури є те, що кожен клан являє окрему тотемну групу, а ті, в свою чергу, поділяються на дружні та недружні клани. І такий підхід формує релігійну структуру суспільства.

Існують усталені норми поведінки, традиційні закони племен, які дослідник називає «інститутом». Функція інститутів полягає в регулюванні дотримання правил і взаємовідносин між членами суспільства. Для цього інститути можуть накладати певні санкції на порушників норм і правил. Не можна не враховувати й той факт, що протягом життя індивід змінює власне соціальне становище — дорослішає, одружується, займає поважне місце в керуючому органі клану й т. і.

Описуючи життєдіяльність того чи іншого племені чи народу, вважає Редкліфф-Браун, слід враховувати всі зазначені аспекти. Тому соціальну структуру він визначає як «спадкове розміщення в часі осіб у відношеннях, що визначаються чи контролюються інститутами, тобто соціально встановленими нормами чи зразками поведінки» [5, с. 275].

Представника французької школи Клода Леві-Строса вважають основоположником і представником структуралізму в світовій антропології. Приклад використання структурно-функціонального методу, який визнаний класичним для цього вченого, наве-

дено в його книзі «Структурна антропологія», яку вперше було видано 1958 року, як і згадуване видання Редкліфф-Брауна. У главі XI, присвяченій структурі міфів, дослідник розкладає давньогрецький міф про Едіпа на складові, які назває *міфемами*. Кожна з міфем, зібраних у таблиці, розміщена таким чином, що, читаючи зліва направо та згори донизу, отримуємо зміст міфу. Коли ж нам потрібно не лише познайомитися зі змістом, а, за термінологією дослідника, «зрозуміти міф», слід читати ті міфемми, які розміщуються в певній конкретній колонці, при цьому кожна колонка сприймається, як єдине ціле [6, с. 190].

Перша колонка містить міфемми, що відображають гіпертрофію родинних відносин, коли відносини між родичами є ближчими, ніж допускалося соціальними нормами:

*Кадм шукає свою сестру Європу, викрадену Зевсом.
Едіп одружується на власній матері Іокасті.
Антигона, порушуючи заборону, хоронить свого брата Полініка.*

У другій колонці зібрані міфемми з обезціненням родинних відносин:

*Спартанці убивають один одного в братовбивчій різні.
Едіп убиває власного батька Лая.
Етеокл убиває свого брата Полініка.*

Таким чином, перша й друга колонки містять протиріччя між міфемами, яке можна звести до двох крайніх точок: гіперболізація — недооцінка. Такі самі відносини виникають між наступними двома колонками — третьою й четвертою. Міфемми третьої співвідносяться з ідеєю знищення монстрів — дракона та сфінкса, а отже загальною рисою цієї колонки є заперечення автохтонного походження людини:

*Кадм убиває дракона.
Едіп убиває сфінкса.*

У четвертій колонці зібрані міфемми, які доводять автохтонність людського походження, а саме той факт, що люди народжені від землі:

*Лабдан (батько Лая) = кульгавий (?)
Лай (батько Едіпа) = шульга (?)
Едіп = товстоногий (?)*

Розклавши зміст переказу про Едіпа на складові й розподіливши їх у таблиці з чотирьох колонок, Леві-Строс установив парадигматичну структуру міфу, яка функціонує в уже вказаних чотирьох спрямуваннях [6, с. 190—193].

Структуралізм представника британської школи Едмунда Ліча, якого можна вважати послідовником Леві-Строса й Редкліфф-Брауна, продемонструвати в межах однієї статті практично неможливо. Його структура є розлогою, до якої в кожній наступній праці додаються все нові й нові елементи. Але, на думку автора цього дослідження, найпоказовішим чи найхарактернішим прикладом його структуралізму є вчення про «згущення» ідей та уявлень в результаті проведення ритуалів. Тому слід звернутися до його статті «Матеріальне втілення абстрактних ідей», що входить до книги 1976 року «Культура й комунікація».

Для того, щоб поєднати між собою дві сутності, що належать до зовсім різних контекстів, світосприйняття вдається до символів і метафор. Найпростішим прикладом буде той, де два попередні твердження утворюють третє символічне: лев — звір / цар — наймогутніша людина в державі / лев — цар звірів. Далі Ліч наводить приклад метафоричного поєднання контекстів у релігійному уявленні: Шива — джерело божої сили / пеніс — джерело життєдайної сили / лінгам — предмет у формі пеніса / лінгам — це бог Шива.

Дослідник, чи не єдиний, подібним чином пояснив природу австралійського тотемізму, посилаючись на метафоричне «згущення»: ми — члени однієї групи, бо походимо від одного предка / вони — члени однієї групи, бо походять від одного предка / ці білі птахи — орли, ті чорні птахи — ворони / ми відрізняємося від них, як орли від ворон / ми — орли, тому що нашим першопредком був орел, вони — ворони, тому що їх першопредком була ворона / ми живемо обмежено в часі й помираємо / якби ми не помирали, то всі події знаходилися б поза часом, як це буває уві сні. Завдяки останньому твердженню виникає ряд опозицій:

звичайний час / час сновидінь;

початок → кінець / початок = кінець;

життя → смерть / життя = смерть;

предки більше не існують / предки все ще існують;

ми — смертні (люди) / предки безсмертні (боги).

Виходячи з останнього, виникає можливість сформулювати та додати таке твердження: проводячи ритуальні вшанування орла й ворони, ми та вони вшановуємо предків-богів, які продовжують жити в часі сновидінь [7, с. 50—53]. У структуралізмі Ліча оче-

видно прослідковується наявність і функціональні властивості метафор, «згущення» та опозицій.

Дослідження, присвячене структурам, що характеризують представників школи структурно-функціонального аналізу, буде неповним, якщо не згадати науковий доробок французького етнолога, засновника вчення про обряди переходу Арнольда ван Геннепа. Його не можна назвати структуралістом, хоча метод чергувань, започаткований ним, використовує структуральну основу. А ось його послідовник Віктор Тернер є беззаперечним представником структуралізму в британській антропології та сучасником Едмунда Ліча. Його розуміння структури містить праця 1969 року «Ритуальний процес. Структура та антиструктура».

На відміну від Геннепа, який поділяв обряди на передламінарні, ламінарні та постламінарні [8, с. 15], Віктор Тернер знаходить усі три фази — виокремлення, проміжну фазу та залучення — в кожному з обрядів. За основу дослідження він бере ритуал центральноафриканського племені ндембу, який носить назву «ісома» та присвячується процесу відновлення жінкою здатності до репродукування.

Але починає Тернер не з опису самої структури, а тих функцій, які вона має відтворити. Сам він відзначає, що просувається від частковостей до узагальнень і цими частковостями є складові ритуалу — символи. Кожен із символів, що складають ритуал, поєднує відомий світ реальних явищ із невідомим і невидимим царством тіней [9, с. 116]. Саму структуру дослідник зображає у вигляді діаграми просторової символіки, де по боках горять два вогнища: ліворуч — жіноче, праворуч — чоловіче. Посередині знаходиться тунель, що веде від ікели смерті до ікели життя, яким під час проведення ритуалу рухаються жінка та її чоловік. У кінці тунеля з одного боку — гарячі ліки над вогнем, з іншого — холодні ліки на березі річки.

Далі Тернер, аналізуючи структуру здійснюваного обряду, вказує на наявність двох тріад: видимої (лікар — пацієнтка — чоловік пацієнтки) і невидимої (відун — тінь — маска). Лікар є медіатором між жіночим і чоловічим, відун — між представниками світу живих і світу мертвих. Іншими складовими є діади, що являють собою бінарні опозиції та уособлюють жіноче/чоловіче, смерть/життя, ліве/праве, оголені/одягнені, біла курка/червоний півень, тварини/люди, тіні мертвих/живі учасники [9,

с. 130—132]. Опис структури та функцій, що характеризують одну з основних концепцій Тернера, тут наведено спрощено й поверхнево, бо більш детальний їхній розгляд вимагатиме значно більшої уваги й масштабів, котрі є неприйнятними для такого дослідження в межах статті.

Володимир Пропп, структуру якого розглянемо останнім, створив її задовго до вказаних представників структурно-функціонального методу. Не зважаючи на те, що, окрім фольклору, він досліджував ще й обрядовість, усе ж головною його працею на ниві структуралізму стала книга «Морфологія казки», надрукована 1928 року. Насправді дослідник назвав її «Морфологія чарівної казки», однак редактор змінив назву. Тому слід зауважити, що структура в Проппа присвячена лише одному різновиду фольклорного жанру, а саме чарівній казці. Новаторство дослідника полягало в тому, що він запропонував здійснювати розгляд казок за функціями дійових осіб, а не за персонажами, як намагалися робити інші дослідники до нього.

Найпоказовішим прикладом структури Проппа, яку він демонструє у згаданій праці, є структура, присвячена відомій казці «Гуси-лебеді», записаній Олександром Афанасьєвим у Курській губернії і вперше виданій у шостому випуску його «Народних російських казок» 1861 року [10, с. 118—119]. Саме цей факт спонукав у подальшому до твердження, що казка «Гуси-лебеді» є лише російською народною казкою. Але сюжет її притаманний також українській і білоруській оповідальним традиціям, про що свідчать записи, здійснені в різні часи В. Ястребовим, В. Верхрацьким, П. Лінтуром, М. Гиряком та іншими [11, с. 141—142]. У покажчику Ааретомпсона-Утера сюжет казки має індекс 480А* [12, с. 223] та вказує також на міжнародну популярність цього казкового сюжету.

Пропп визначає функції, які виконують персонажі, кожному з них позначає умовним знаком і перераховує так звані роди кожної функції. Приміром, літерою *e* позначається відлучка одного з членів родини з дому, *b* — звернення до героя з заборonoю, *b* — порушення заборони, *Z* — отримання чарівного засобу, *U* — впізнання героя, *C* — герой одружується та стає царем. Загальна кількість у чарівних казках нараховує 31 функцію, роди мають цифрові позначення [13, с. 26—60].

Використовуючи умовні знаки, якими позначені функції та роди, дослідник схематично зображає сюжет вказаної казки «Гуси-лебеді» наступним чином:

$$i \ b^1 \ e^1 \ b^1 \ A^1 \ B^4 \ C \uparrow \{D^1 \ \Gamma_{neg}^1 \ Z_{neg}^1\} R^4 \ \mathcal{L}^1 \downarrow \Pi \ \rho^1 [D^1 \ \Gamma^1 \ Z^9 = Cn^4] \times 3 \ [13, \text{с. } 89],$$

де *i* — вихідна ситуація, *b*¹ — заборона, підсилена обіцянками, *e*¹ — відлучка старших, *b*¹ — порушення заборони, *A*¹ — завдання шкоди через викрадення, *B*⁴ — повідомлення про біду, *C*↑ — вихід з дому на пошуки й т. д.

Сенс полягає в тому, що подібні функції зустрічаються в інших казках і також позначаються тими самими символами. Окрім схематичного зображення кожного відомого сюжету, дослідник звертає увагу на те, що завдяки структурі також можливо визначити допоміжні елементи та мотивування, атрибути дійових осіб і способи залучення до дії нових персонажів.

Висновки. У процесі дослідження було встановлено найхарактерніші та найтипівіші структури в науковому доробку основоположників структуралізму А. Рекдкліфа-Брауна, К. Леві-Строса, Е. Ліча, В. Тернера, В. Проппа. Указані в дослідженні приклади структур наочно демонструють, як учені використовували методику для студіювання тих чи інших аспектів у вказаній науковій галузі. Володіючи інформацією щодо використання структурно-функціонального аналізу попередниками, можна буде звернутися до того, як заснований ними метод слід застосовувати для подальших досліджень у різноманітних галузях і спрямуваннях етнологічної науки. Але таке завдання є прийнятним для подальших досліджень, оскільки межі наукової статті не дозволяють об'єднати в одне ціле структури та їхні функціональні можливості основоположників методу та новітні дослідження, засновані на цій методиці.

1. Никишенков А.А. *История британской социальной антропологии*. Санкт-Петербург: Изд-во Санкт-Петербург. ун-та, 2008. 496 с.
2. Лурье С.В. *Психологическая антропология: история, современное состояние, перспективы: Учебн. пособ.* 2-е изд. Москва: Академический Проект; Альма Матер, 2005. 624 с.
3. Hsu F.L.K. *Passage to Understanding. The Making of Psychological anthropology*. Los Angeles, 1978. P. 140—156.

4. Radcliffe-Brown A.R. Functionalism: A Protest. *American Anthropologist*. 1949. V. 51. № 2. P. 320—323.
5. Рэдклифф-Браун А.Р. *Метод в социальной антропологии*. Москва: КАНОН-пресс-Ц, Кучково поле, 2001. 416 с.
6. Леви-Строс К. *Структурная антропология*. Москва: Глав. ред. восточной литературы, 1985. 536 с.
7. Лич Э. *Культура и коммуникация. Логика взаимосвязи символов*. Москва: Восточ. лит-ра, 2001. 142 с.
8. Геннеп А. ван. *Обряды перехода. Систематическое изучение обрядов*. Москва: Восточ. лит-ра, 1999. 198 с.
9. Тэрнер В. *Символ и ритуал*. Москва: Наука, 1983. 277 с.
10. Афанасьев А.Н. *Народные русские сказки*. Вып. 6. Москва, 1861. 372 с.
11. *Сравнительный указатель сюжетов. Восточнославянская сказка*. Ленинград: Наука, 1979. 440 с.
12. Uther H.J. *The Types of International Folktales. A Classification and Bibliography*. V. 2. Helsinki: Academia Scientiarum Fennica, 2004. 536 p.
13. Пропп В.Я. *Морфология сказки*. Москва: Наука, 1969. 168 с.
- Lurie, S.V. (2005). *Psychological anthropology: history, current state, prospects: Tutorial*. 2nd ed. Moscow: Academic Project; Alma Mater [in Russian].
- Hsu, F.L.K. (1978). Passage to Understanding. *The Making of Psychological anthropology* (Pp. 140—156). Los Angeles.
- Radcliffe-Brown, A.R. (1949). Functionalism: A Protest. *American Anthropologist*, 2 (Vol. 51, pp. 320—323).
- Redkliff-Braun, A.R. (2001). *Method in social anthropology*. Moscow: KANON-press-Ts, Kuchkovo pole [in Russian].
- Levi-Stros, K. (1985). *Structural anthropology*. Moscow: Glav. red. vostochnoy literatury [in Russian].
- Lich, E. (2001). *Culture and communication. The logic of the relationship of symbols*. Moscow: Vostoch. lit-ra [in Russian].
- Gennep, A. van. (1999). *Rites of passage. Systematic study of rituals*. Moscow: Vostoch. Lit-ra [in Russian].
- Terner, V. (1983). *Symbol and ritual*. Moscow: Nauka [in Russian].
- Afanasiev, A.N. (1861). *Folk Russian fairy tales* (Issue 6). Moscow [in Russian].
- (1979). *Comparative index of plots. East Slavic fairy tale*. Leningrad: Science [in Russian].
- Uther, H.J. *The Types of International Folktales. A Classification and Bibliography* (Vol. 2). Helsinki: Academia Scientiarum Fennica.
- Propp, V.Ya. (1969). *Morphology of a fairy tale*. Moscow: Scie.

REFERENCES

Nikishenkov, A.A. (2008). *History of British social anthropology*. St. Petersburg: St. Petersburg Publishing University [in Russian].